

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

<https://dergipark.org.tr/pub/jiss>

Ahkâm Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri (1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri)

Muhammet Nuri Tunç*

Öz

Amaç: Bu araştırmada Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelenerek bu defterlerin vakıf araştırmalarındaki yerinin ve öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümler tespit edilmiştir. Bu hükümler transkribe edildikten sonra konularına göre tasnif edilmiş, sonrasında her bir eyalete ait hükümlerle ilgili sayısal veriler içeren tablolar oluşturulmuş ve karşılaştırma yapılmıştır.

Bulgular: 1 Numaralı Karaman, Erzurum ve Maraş Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde şikâyet başvurusu yapanların büyük bir kısmının Divân'a bizzat bir kısmının ise arzuhal göndererek başvuru yaptığı görülmüştür. Şikâyet başvurularının önemli bir kısmı Müslümanlar ve erkekler tarafından yapılmıştır. Başvuru sahiplerinin kimliğine bakıldığında ise vakıf görevlilerinin ve vakıf reayasının ön planda olduğu görülmüştür. Şikâyet edilenlerin önemli bir kısmının reaya, askerî zümreler, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıflar veya evlad-ı vâkıflık iddiasında bulunanlar olduğu görülmüştür. Şikâyet konularına bakıldığında vakfın zararına olan eylemlerde bulunulması, vakıf görevlilerinin veya reayasının mağduriyet yaşaması gibi konuların ön planda olduğu görülmüştür. Vakıflarla ilgili davaların çözümünde ise mahalline havale edilme, deftere müracaat, deftere müracaatla birlikte arz veya i'lâm, Divân'da karar gibi çözüm süreçleri yürütülmüştür.

Sonuç: 1 Numaralı Maraş, Erzurum ve Karaman Ahkâm defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde şikâyetin konusu, vakıfların işleyişi, vakıf görevlilerin durumu hakkında önemli bilgiler tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte şikâyet edenler, edilenler, şikâyetin tarafları gibi konularda istatistiki değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Özgünlük: Divân-ı Hümayûn'un ana defter serilerinden olan Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm defterlerinde vakıflarla ilgili çok sayıda önemli hüküm bulabilmek mümkündür. Ancak bu konuda yeterince araştırma yapılmamıştır. Ahkâm Defterleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmanın konuya katkı sağlaması düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Divân-ı Hümayûn, Ahkâm Defterleri, vakıf araştırmaları, vakıflar, Osmanlı.

* Dr. Öğretmen, Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, mu.nu.tunc@gmail.com

Geliş tarihi : 2 Eylül 2021

Kabul Tarihi: 21 Nisan 2022

Makale Türü : Araştırma

ISSN: 1309-3738

e-ISSN: 2791-9374

Çankırı Karatekin University Journal of Institute of Social Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss>

The Place of Ahkâm Registers in the Foundation Research (Erzurum, Karaman and Maraş Ahkâm Registers No 1)

Muhammet Nuri Tunç**

Abstract

Purpose: In this research, it is aimed to determine the place and importance of these books in foundation research by examining the provisions related to foundations in the Ahkam Registers No. 1 of Maraş, Erzurum and Karaman provinces.

Method: The provisions regarding the foundations in the No. 1 Ahkâm Registers of Maraş, Erzurum and Karaman provinces in the Ottoman Archives have been determined. After these provisions were transcribed, they were classified according to their subjects, then tables containing numerical data about the provisions of each state were created and comparisons were made.

Findings: When the provisions regarding foundations in the Karaman, Erzurum and Maraş Ahkâm Registers No. 1 are examined, it is seen that most of those who have filed complaints have applied to the Divan in person, and some of them by sending a request. A significant portion of the complaints were made by Muslims and men. When the identity of the applicants is examined, it is seen that the foundation officials and foundation shareholders are at the forefront. It has been observed that a significant part of the complainants are reaya, military groups, trustees, other foundations, children of foundations or those who claim to be a child of foundation. When the complaints are examined, it is seen that the issues such as taking actions to the detriment of the foundation and the victimization of the foundation officials or members are at the forefront. In the resolution of cases related to foundations, resolution processes such as referral to the place, application to the book, submission or i'lam with the application to the book, and decision in the Divan were carried out.

Implications: Important information about the subject of the complaint, the functioning of the foundations, and the status of the foundation officials can be determined in the provisions regarding the foundations in the Maraş, Erzurum and Karaman Ahkam registers No.1. In

---

** Dr. Teacher, Adıyaman Provincial Directorate of National Education, mu.nu.tunc@gmail.com

Recieved : September 2, 2021 Accepted: April 21, 2022
Type : Research

addition, statistical evaluations can be made on issues such as complainants, complainants, and parties to the complaint.

Originality: . It is possible to find many important provisions about foundations in Mühimme, Şikâyet and Ahkâm registers, which are the main register series of the Divân-ı Hümâyûn. However, there has not been enough research on this subject.

Keywords: Divân-ı Hümâyûn, Ahkâm registers, foundations research, foundations, Ottoman.

Giriş

Geçmişten günümüze birçok toplumda mevcut olan vakıf müessesesinin belki de en gelişmiş ve toplumun her alanını kapsayacak şekilde en yaygın uygulama alanı bulmuş olan Osmanlı vakıf müessesesidir. Osmanlı'da hem coğrafi yayılma alanı bakımından hem de insanların hatta çeşitli canlıların ihtiyaçlarının karşılanması bakımından vakıflar, devletin medeniyet hüviyetine bürünmesinde büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin içtimaî, iktisadî, hukukî ve dinî yapısında bu denli öneme sahip olan vakıf müessesesini; bu müessesenin kuruluş, işleyiş ve süreç içerisinde yaşadığı değişimleri anlayabilmek ise iyi bir teşkilatlanmanın ürünü olan arşiv kayıtlarıyla mümkün olabilir.

Osmanlı arşivlerinde sayıları milyonlarla ifade edilen belge ve defter serileri bulunmaktadır ve bunlar içerisinde Divân-ı Hümâyûn kalemlerine ait Mühimme, Ruûs, Tahvil; defterdarlığa ait Muhasebe, Mukâtaa, Ruznamçe, Tamirat, Keşif ve Ahkâm; askerî teşkilata ait Mevâcib; vakıflara ait vakıf Ruznamçe ve benzerleriyle 17. yüzyıldan sonra görülen Şikâyet Defterleri önemli bir yere sahiptir (Arşiv Rehberi, 2010, s. 3). Divân-ı Hümâyûn'da tutulan bu defter serileri içerisinde ana defter serileri olarak tanımlanan Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, isyanlar ve isyanların bastırılma şekilleri, askerî tarih, strateji ve dış siyaset konularıyla ilgili çok önemli bilgiler içermektedir (Kütükoğlu, 2006, s. 520-521).

Divân-ı Hümâyûn'un ana defter serileri içerisinde kuşkusuz en dikkate değer olanı Mühimme Defterleri'dir. Bu defterler, Osmanlı Divânı'ndan çıkan kararların suretlerinin kaydedildiği bir nevi zabıtlar/siciller hüviyetinde olduğundan muhtevaları itibarıyla da pek çok araştırma sahasını ilgilendiren özelliktedirler (Emecen, 2005, s. 107). Divân'da görüşülen işlere dair bütün kararlar Mühimme Defterleri'ne kaydedilirken 1649 yılından başlayarak arazi, sınır, su, mera, yaylak-kışlak, alacak-verecek gibi şahsî davalarla birlikte mülkî ve askerî âmir ve memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili konular bu defterlerden ayrılarak *Şikâyet Defteri* denilen defterlere kaydedilmeye başlanmıştır (Aktaş, 1991, s. 68). Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinden gelen şikâyet ve hüküm talepleriyle ilgili konuları içeren bu defterler 1742

yılından itibaren eyaletlere göre tasnif edilmeye başlanmış ve *Ahkâm Defterleri* denilen defter serileri ortaya çıkmıştır (Sahillioğlu, 1988, s. 551).

Ahkâm Defterleri

Ahkâm kelimesi, *hüküm* kelimesinin çoğulu olup padişah buyruğu anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde hükümler bizzat padişah tarafından isdar edilmez, padişahın yetki verdiği makam ve bu makama bağlı daireler de onun adına hüküm verebilirlerdi. İslam ve Türk-İslam devletlerinde bireyler, taşrada mahkemeye başvurabilme ve her türlü şikâyetlerini dile getirebilme hakkına sahip oldukları gibi devletin merkezinde en üst mercilere iletebilme hakkına da sahiplerdi. Bireylerin Divân'a başvuruları neticesinde şikâyetlerinin kayıt altına alındığı ve verilen hükümlerin suretlerinin toplandığı defterlere *defâtir-i umûr-ı mühimme*, *ahkâm-ı mühimme*, *ahkâmü'ş-şikâyet* gibi isimler verilirdi (Sahillioğlu, 1988, s. 551).

Muhteva itibarıyla Atik Şikâyet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan Ahkâm Defterleri, mahallinde çözüme kavuşturulamayan ve merkeze aksettirilen sorunların artması ve artan bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması için ihdas edilmiştir. Dönemin reisülküttabı Ragıp Efendi (Koca Ragıp Paşa) tarafından Divân bürokrasisinde yeni bir uygulama olarak getirildiği anlaşılan sistem, mahalli meselelere daha seri şekilde müdahale edebilme imkanını doğurmuştur (Emecen, 2005, s. 125). Eyaletlere göre tasnif edilmiş olan bu defterler 16 eyalet esas alınarak oluşturulmuş olup toplamda 544 defterden oluşmaktadır¹ (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: Ahkâm Defterleri'nin Eyaletlere Göre Tasnifi

Eyalet Adı	Defter Sayısı	Başl.-Bitiş Tarihi
Adana	9	1742-1878
Anadolu	185	1742-1889
Bosna	9	1742-1867
Cezayir ve Rakka	25	1746-1875
Diyarbakir	9	1742-1875
Erzurum	19	1742-1879
Halep	9	1742-1850
İstanbul	26	1742-1910

¹ Ahkâm Defterleri ile ilgili yüksek lisans tezi veya makale çalışması olarak günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların hepsini burada zikretmek mümkün olmamakla birlikte bazı çalışmalar için bk. Emecen 2005; Günay 2009; Günay 2013/1; Şimşir 1994; Cevger 2012; Kaymaz 2019; Yılmaz 2018; Murat 2017; Kul 2011; Çiçek 2011; Susam 2019; Kantaroğlu 2019; Yanar 2016; Paköz 2014; Dursun 2015; İnbacı Arı, 2019; Bıçakçı, 2019; Dağışan, 2019; Çetin, 2019; Pekdoğan, 2014; Cevger ve Keçeci Kurt 2019. Bu çalışmada Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerine ait olan 1 Numaralı Ahkâm Defterleri ile ilgili burada zikredilen yüksek lisans tezlerinden istifade edilmiştir.

Karaman	39	1742-1878
Maraş	6	1742-1877
Mora	21	1716-1840
Özi ve Silistre	49	1742-1877
Rumeli	85	1742-1908
Sivas	36	1742-1908
Şam-ı Şerif	9	1742-1908
Trabzon	8	1742-1911
Toplam	544	

Bu defterlerde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde; vakıf mütevellisinin vakfa veya vakıf görevlilerine karşı usulsüzlükleri, ehl-i örf taifesinin vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talebi, vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne müdahale edilmesi, vakıf görevini ele geçirme, vakfın diğer toprağına müdahalesi, vakıf gelirini teslim etmeme, vakıf reayasına baskı ve zulüm, müsakkafâtın işletilmesi, mürtezikanın mağduriyeti, vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi, vakfın tasarrufuna müdahale, vakıf binasına zarar gibi şikâyetlerle ilgili bilgiler; cami, mescit, medrese, mektep, tekke, zaviye, türbe, buk'a, imaret, hamam, su yolu, çeşme gibi vakıf kurumlarıyla ilgili bilgiler; hane, dükkan, han, oda, köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, bostan, arsa gibi vakıf gelir kaynaklarıyla ilgili bilgiler elde etmek mümkündür.

Bu araştırmaya konu edilen 1 numaralı Maraş Ahkâm Defteri 297 sayfadan oluşmakta olup 1.252 hüküm ihtiva etmektedir ve bu hükümlerden 187 tanesi yani yüzde 14,93'ü vakıflarla ilgilidir. 293 sayfadan oluşan 1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde 1.217 hüküm bulunmaktadır ve bu hükümlerden 135 tanesi yani yüzde 11,09'u vakıflarla ilgilidir. 297 sayfadan oluşan 1 numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nde ise 1.311 hüküm bulunmaktadır ve bu hükümlerden 201 tanesi yani yüzde 15,33'ü vakıflarla ilgilidir. Bununla birlikte aşağıda görüleceği üzere şikâyet edenler, edilenler, şikâyet konuları gibi başlıklarda sayılar arasında farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bunun nedeni bazı hükümlerin şikâyet değil de bir istek veya talebi içermesi bazı hükümlerin ise birden fazla şikâyet konusunu içermesinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmaya konu olan defterlerden 1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri 1742-1749 yılları arasını, 1 numaralı Karaman Ahkâm Defteri 1742-1745 yılları arasını ve 1 numaralı Maraş Ahkâm Defteri 1742-1751 yılları arasını kapsamaktadır (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: 1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri

Eyalet Adı	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi
Erzurum	293	1.217	Evâil-i C 1155	Evâhir-i L 1162

Karaman	297	1.311	Evâil-i C 1155	Evâsıt-ı Zâ 1158
Maraş	297	1.252	Evâil-i C 1155	Evâil-i Ş 1164

1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde yer alan hükümlerden ise 269 tanesinin vakıflarla ilgili olduğu tespit edilmiştir (Dursun, 2015, s. 18). 1 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'nde yer alan hükümlerin ise yüzde %7'si vakıflarla ilgilidir (Tuğluca, 2014, s. 240). 1 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nde yer alan toplam 1.056 hükümden 104 tanesi yani yaklaşık %10'u vakıflarla ilgili konuları ihtiva etmektedir².

Şikâyetin Şekli ve Şikâyetçilerin Kimliği

Osmanlı Devleti, bireylerin birbirleriyle ve devletle, devletin de bireylerle ilişkisi noktasında adaletin tecellisini ve haklıya hakkının teslim edilmesini kendisine düstur edinmiştir. Nitekim Divân'a yapılan şikâyet başvuruları neticesinde yazılan hükümlerde ilgili makama hitap edilirken *hak* ve *hukûka* ihtimam göstermeleri, *kanûn* ve *deftere* göre hareket etmeleri, *şer'* ile muamele etmeleri her defasında hatırlanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde bireyler gerek reaya tarafından gerekse de devlet görevlileri tarafından bir mağduriyete uğratıldıklarında, hakları gasp edildiğinde buldukları kazada kadıya başvurma hakkına sahip oldukları gibi yüksek mahkeme görevi de gören Divân'a başvurma hakkına da sahiplerdi. Nitekim Osmanlı padişahları ahalinin herhangi bir ayırım gözetmeksizin Divân'a şikâyetlerini iletmelerinin önünü her zaman açık tutmuşlardır.

Divân-ı Hümâyûn'a başvurmak isteyen kadın, erkek, yaşlı, genç, Müslüman, gayrimüslim, yöneten, yönetilen ayrımı yapılmaksızın herkes belli usul ve kaideler doğrultusunda şikâyetlerini veya taleplerini dile getirebilirlerdi.³ Divân'a başvurmak isteyen kişi veya kişiler bu işlemi Divân'a bizzat giderek, arzuhal göndererek, vekil (adem) göndererek gerçekleştirebildikleri gibi bazen buldukları kazanın kadısına şikâyetlerini dile getirmeleri neticesinde kaza kadısı veya naibi Divân'a mektup yazarak veya bizzat kendisi giderek de şikâyeti iletebilirdi.⁴ Ancak bu ikinci durum çok sık rastlanılan bir durum olmayıp kadı veya naibin mektup yazarak

² İnbâşî Arı 2019, s. 120-121. Araştırmacı tezinde 49 hükmün vakıflarla ilgili olduğunu belirtmişse de tarafımızdan tez üzerinde yapılan incelemede 104 hükmün vakıflarla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu farkın oluşması, araştırmacının yanlış tespitinden değil şikâyet hükümlerinin farklı kategorilendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

³ Burada Şikâyet veya Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin tamamının şikâyetler sonucunda yazılmadığını bazı hükümlerin talepler doğrultusunda yazıldığını da belirtmekte yarar vardır.

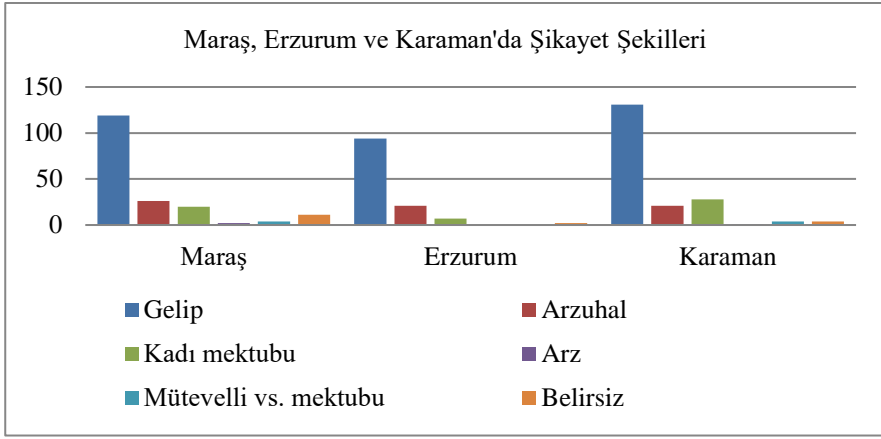
⁴ Şikâyet hakkı ve şikâyetin Divân'a iletilmesiyle ilgili bk. İnalçık 1998; Tuğluca 2016; Taş 2007.

şikâyeti dile getirdiğine daha çok şahit olunmaktadır. Kadı veya naib Divân'a başvurduğunda ahaliden kendisine şikâyette bulunanlar için "( ) *nâm kimesne/kimesneler meclis-i şer'e varub*" ifadesiyle şikâyetçilerin kimliklerini belirtir ve şikâyeti dile getirirdi. Kadı, şikâyetin taraflarından bahsederken bazen "*ulemâ ve sulehâ ve sâdât-ı kirâm ve fukarâ bi'l-cümle*" gibi ifadelerle ahaliden birçok kişinin şikâyetçi olduğunu belirtirdi (AHK.KR.d., 1, s. 75). Divân'a başvuran kişiler askerî sınıftan olup hanedan üyelerine veya padişaha ait vakıfların nezaretini üstlenmişlerse Divân'a yaptıkları başvurularda arz veya mektup gönderebildikleri gibi bizzat giderek de başvuruda bulunabilirlerdi. Bununla birlikte reayadan olanlar arzuhal sunarak veya bizzat giderek başvuruda bulunurlardı.

Ahkâm Defterleri'nde vakıflarla ilgili şikâyetlerin şekline bakıldığında diğer şikâyet konularıyla benzer bir şekilde şikâyetlerin büyük bir kısmının Divân'a bizzat başvurularak gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra çok sayıda olmamakla birlikte arzuhal gönderilmesi, kadı veya naibin mektup göndermesi, vakfın nâzırının veya mütevellisinin, müteveli kaimmakamının mektup göndermesi neticesinde şikâyetlerin Divân'a iletildiği görülmektedir. Bununla birlikte şikâyetlerin kim tarafından ve nasıl gerçekleştirildiğine dair hiçbir bilginin bulunmadığı hükümlere de rastlanılmaktadır.

Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde, başvuruların büyük bir kısmının şikâyetçilerin bizzat Divân'a gitmeleri neticesinde yapıldığı görülmektedir. Erzurum ve Maraş eyaletlerinde arzuhal gönderilmesi neticesinde yapılan şikâyetlerin ikinci sırada olduğu, Karaman eyaletinde ise bu tür başvuruların kadı mektubundan sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir. Maraş ve Karaman eyaletlerinde müteveli, nâzır, müteveli kaimmakamı gibi vakıf görevlilerinin Divân'a mektup göndermeleri neticesinde gerçekleşen şikâyet başvuruları az sayıda bulunmaktayken Erzurum eyaletinde bu tür şikâyet başvuruları gerçekleşmemiştir. Bunların yanı sıra vakıflarla ilgili şikâyet içeren hükümlerin bir kısmında şikâyetin nasıl gerçekleştiği belirtilmemiştir (Bk Grafik 1).

Grafik 1: Maraş, Erzurum ve Karaman'da şikâyet şekilleri

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurularla şikâyetçinin kimliğine bakıldığında Müslümanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Maraş eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 92'si, Erzurum eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 91'i ve Karaman eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 87'si Müslümanların kendi aralarındaki şikâyetlerini konu edinmektedir. Müslümanların gayrimüslimlerle veya gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilgili şikâyetleri ise tüm şikâyetlerin yüzde 1'inden daha az bir oranı oluşturmaktadır. Bununla birlikte bazı hükümlerde şikâyetin taraflarına dair belirsizlik bulunmaktadır (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: Şikâyet edenlerin ve edilenlerin kimliği

Taraflar	Maraş	Erzurum	Karaman
Müslim-Müslim	164	109	159
Müslim-Belirsiz	5	3	12
Belirsiz-Müslim	4	-	5
Gayrimüslim-Müslim	2	3	3
Müslim/Gayrimüslim-Müslim	-	-	1
Gayrimüslim-Gayrimüslim	-	1	1
Müslim-Gayrimüslim	2	-	1
Müslim/Gayrimüslim-Belirsiz	-	1	-
Gayrimüslim-Belirsiz	-	1	-
Belirsiz	1	1	-
Toplam	178	119	182

Divân'a yapılan şikâyet başvurularının çok büyük bir kısmı erkekler tarafından yapılmışken çok az bir kısmı da kadınlar tarafından yapılmış ve kadınlar, bazen birkaç kadınla birlikte bazen de bir veya birkaç erkekle birlikte başvuruda bulunmuşlardır. Kadınların şikâyetçi oldukları hüküm sayısı Karaman'da 6, Erzurum'da 4, Maraş'ta 1 tanedir.

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili şikâyet başvurularında gayrimüslimlerin de olduğu örneklere rastlanmaktadır. Nitekim vakıflarla

ilgili hükümlerden 5'i Erzurum, 4'ü Karaman ve 2'si Maraş olmak üzere toplam 11 tanesi gayrimüslimlerin şikâyetçi oldukları konulardır. Bununla birlikte Karaman ve Erzurum'da birer hükümde Müslümanlarla gayrimüslimler birlikte şikâyette bulunmuşlardır.

Vakıflarla ilgili şikâyette bulunanların kimliklerine bakıldığında her üç eyalette de şikâyetçilerin önemli bir kısmının müteveli olduğu dikkat çekmektedir. Maraş eyaletinden Divân'a yapılan başvurulardan 49'u mütevelliler, 36'sı mürtezika, 24'ü reaya ve 18'i vakıf mutasarrıfları tarafından gerçekleştirilmiştir. Erzurum eyaletinden Divân'a yapılan başvurulardan 39'u mütevelliler, 16'sı mürtezika, 12'si zaviyedâr (tekyenişin/şeyh), 10'u sipahi (zaim/voyvoda) ve 10'u reaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Karaman eyaletinden Divân'a yapılan başvurulardan 42'si mütevelliler, 26'sı reaya, 23'ü mürtezika, 15'i evlâd-ı vâkıf, 15'i zaviyedar (tekyenişin/şeyh) ve 12'si sipahi (zaim/voyvoda) tarafından gerçekleştirilmiştir (Bk. Tablo 4). Bu durum Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyet hükümlerinde farklı bölgelerde benzer şikâyet durumlarının olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Şikâyet edenlerin kimliği

Şikâyet eden	Maraş	Erzurum	Karaman
Müteveli	49	39	42
Reaya	24	10	26
Mürtezika	36	16	23
Vâkıfın evladı/evladları	2	4	15
Zaviyedar/tekyenişin/şeyh	8	12	12
Sipahi/zaim/voyvoda	8	10	12
Mutasarrıf	18	9	9
Müteveli ve mürtezika	-	-	6
Mültezim	4	-	5
Müteveli-zaviyedar	-	9	5
Müstecir	5	3	5
Cemm-i gafir, bi'l-cümle	-	-	4
Malikane mutasarrıfı	-	-	3
Vakıf zabiti	-	-	2
Mukataa emini	-	-	2
Müteveli kaimmakamı	6	4	2
Nazır	6	1	2
Mezraadâr	3	-	2
Müteveli ve türbedar	-	-	1
Müteveli ve reaya	-	-	1
Vakıf mutasarrıfı ve sipahi	-	-	1
Türbedar	-	-	1
Müteveli ve nazır	-	-	1
Cami şeyhi	-	-	1
Mevlevî Şeyhi	-	-	1
Mütevellinin annesi	-	1	-
Mürtezikanın oğulları	-	1	-
Arpa emini	-	1	-

Kadı/naib	1	1	-
Nazır kaimmakamı	-	1	-
İstibdal eden	3	-	-
Hazine kethüdası	1	-	-
Mütevelli ve mürtezika	2	1	-
Müderriis ve reaya	1	-	-
Toplam	177	123	184

Vakıflarla ilgili şikâyetlerde mütevellilerin yaptıkları şikâyetlerin diğer başvuranlara oranla daha fazla olması onların vakfın işleyişindeki sorumluluklarıyla doğrudan ilgilidir. Nitekim ehl-i örf, reaya, vakıf görevlisi veya vakfın işletilmesinden sorumlu olanlar vakfın zararına hal ve hareketlerde bulduklarında mütevelliler görevlerinin bir gereği olarak mahkemeye başvurabilirlerdi. Mahkemeye başvurmalarına rağmen vakfın zararına durumlar devam ettiğinde ise konuyu Divân'a taşıyabilirlerdi. Mütevellilerin Divân'a taşıdıkları konulara bakıldığında ağırlıklı olarak vakfın mahsulüne, gelirine, akaratına zarar verilmesi; vakıf toprağı ve sair müsakkafatının (hâne, dükkan vs.) kiralanması veya işletilmesi gibi konuların ön planda olduğu görülmektedir. Mütevellilerin yanı sıra mütevelli vekilleri, mütevelli kaimmakamları ve nâzırlar da tıpkı mütevelliler gibi vakfın yönetimiyle ilgili sorumluluklarının bir gereği olarak birçok kez şikâyetçi konumunda olmuşlardır.

Vakıflarla ilgili Divân'a yapılan şikâyet başvurularının önemli bir kısmında reayanın olduğu görülmektedir. Divân'a başvuran kişiler bazen tek başlarına bazen de birkaç kişi birlikte olmak üzere Divân'a giderek bizzat başvuruda bulunmuşlardır. Bazen de *cemm-i gafir*, *bi'l-cümle* kadıya başvurup kadı aracılığıyla şikâyetlerini Divân'a ilemişlerdir. Reayadan olanların Divân'a yaptıkları başvuruların önemli bir kısmı mirliva, mirimiran, mutasarıf, voyvoda, zabit, cizyedâr gibi yönetici ve vergi görevlilerinin yaptıkları haksızlıklarla ilgilidir. Özellikle mirliva ve mirimiran denilen sancak yöneticilerinin devre çıkararak reayadan *tekalif-i şakka*⁵ adı altında akçe talebinde bulunmaları reayayı mağdur etmektedir. Devre çıkmak⁶ *memnû'* (yasak) olmasına rağmen ehl-i örf taifesinden olanlar yanlarına aldıkları adamlarıyla köy köy dolaşp zaten ekonomik sıkıntılar içinde olan reayadan

⁵ Tekâlif-i Şakka türü vergiler, "güç yetirilemeyecek kadar ağır vergiler" demektir ve bu vergiler genellikle ehl-i örf taifesinin halktan aldıkları izinsiz vergiler için kullanılmıştır. Haklarında şer'î cevaz olmadığı gibi ferman ve adaletnâmelerle yasaklanmış olan bu vergiler teftiş akçesi, devir, mesârif-i sancak, saray tamiri, esb-baha, hilat-baha, kaftan-baha, nal-baha, zahire-baha, öşr-i diyet, yağ, bal, saman gibi isimler altında toplanmaktadır. Bk. Tabakoğlu, 2011, s. 337.

⁶ Devre çıkma, taşrada görev yapan idarecilerin çeşitli nedenlerle kendi sorumluluklarındaki bölgelerini dolaşmalarını ifade etmektedir. Bu tabir, Osmanlı kaynaklarında 16. yüzyıl sonlarına kadar "il/vilâyet üzerine çıkma", "gezip gözetme", "devr eyleme" gibi isimlerle ifade edilmiştir. Devre çıkma şeklinde terim anlamı kazanıp yaygın bir şekilde kullanılmasıysa halkın büyük çapta zulüm ve suiistimale uğraması sonrasında şikâyetleriyle başlamıştır. Bk. Emecen, 1994, s. 250.

haksız taleplerde bulunmakta ve reayayı mağdur etmektedirler. Ehl-i örf taifesinden olanlar içerisinde toprak anlaşmazlığı neticesinde vakıf toprak üzerinde hak iddia ederek vakıf reayasından vergi talebinde bulunulduğuna dair de çok sayıda örnek bulunmaktadır. Reaya, yaşadığı bu tür haksızlık, baskı ve zulümlerde çözümünü önce yerel mahkemeye, eğer mağduriyetleri devam ederse Divân'a başvurmakta bulmaktadır. Vakıf reayasının sık bir şekilde karşılaştıkları bir diğer sorunsu ziraat yaptıkları tarım alanlarına veya hayvanlarını otlattıkları mera ve yaylaklarına vakıf reayası dışındaki diğer reayanın müdahale etmesidir. Vakıf reayasına yapılan bu tür müdahalelerde diğer reaya gruplarının raiyyeti oldukları ehl-i örf taifesinden olanlara istinat ederek hareket ettikleri de görülmektedir.

Divân'a yapılan başvurular içinde yine azımsanamayacak sayıdaki şikâyetin vakıf kurumlarında görevli imam, müderris, müezzin gibi kişiler tarafından yapıldığı görülmektedir. Vakıf görevlilerinin şikâyetlerine bakıldığında mütevellinin vazifelerini (ücret) vermemesi veya eksik vermesi, reyadan olan kişi veya kişilerin görevlerini ele geçirmeye teşebbüs etmesi, vakfın müsaadesi olmamasına rağmen cihet ihdas edilmesi, cemaatin veya mahalle sakinlerinin kendilerine baskı yapması ve zulmetmesi gibi hadiselerin ön planda olduğu görülmektedir.

Vakıflarla ilgili şikâyet başvuruları içerisinde timar ve zeamet sahipleri, voyvoda, mütesellim ve zabıtlar ile Divân'da görevli müteferrika ve kâtip gibi kişilerin de önemli bir yekûnu oluşturduğu görülmektedir. Ehl-i örf taifesinden olan bu kişiler şikâyetlerinde, müteveli, mutasarrıf veya vakıf zabiti gibi kişilerin kendi tasarruflarında olan toprağa müdahale ettiklerini, mahsulüne ve vergisine el koyduklarını belirtmektedirler.

Bu araştırmaya konu olan Maraş, Erzurum ve Karaman eyaleti dahilindeki şehir, köy ve mezralarda da çok sayıda tekke, zaviye ve türbe bulunmaktadır. Bu tür yapıların söz konusu eyaletlerde çok sayıda bulunması zaviyedâr, şeyh, tekyenişin ve türbedâr gibi görevlilerin şikâyetlerine sebep olacak gelişmelerin sık yaşanmasına neden olmaktadır ve bunun neticesinde Divân'a yansıyan birçok şikâyete rastlanmaktadır. Zaviyedâr, tekyenişin, türbedâr ve mezradârlar Divân'a bazen tek başlarına başvuru yapabildikleri gibi bazen de bu yapılarda görevli başka kişi veya kişilerle birlikte başvuru yapabilmektedir. Bununla birlikte bu görevliler aynı zamanda vakfın mütevellisi de olabilmekteydiler ve bu durumda vakfın haklarının korunması noktasında daha büyük sorumluluk taşımaktaydılar. Divân'a yansıyan bu kurumlarla ilgili şikâyetler incelendiğinde şikâyetlerin önemli bir kısmının vakfın gelirine ve mahsulüne yapılan müdahale veya zaviyedâr, tekyenişin, türbedâr gibi görevlilerin görevlerini ele geçirme teşebbüsü ile ilgili olduğu görülmektedir.

Mültezim veya müstecirlerin Divân'a yaptıkları başvuruların bir kısmı vakıf toprağının veya müsakkafatının tasarrufu konusunda mütevelliden aldıkları temessükleri mucebince zabt edebilmeleri için hüküm ricası iken bir

kısmı da vakfın yönetimiyle aralarında yaşanan anlaşmazlıklar ve reayadan olan bazı kişilerin müsakkafatın tasarrufuna yönelik müdahaleleriyle ilgilidir.

Az sayıda olmakla birlikte farklı görevlilerin veya kişilerin de vakıflarla ilgili Divân'a yapılan şikâyet başvurularında yer aldığı örneklere rastlanmaktadır. Örneğin arpa emini, mukataa emini, hazine kethüdası, mütevellinin annesi, mürtezikanın oğulları gibi vakıflarla doğrudan veya dolaylı ilgisi olan kişilerin Divân'a müracaatta buldukları örneklere rastlanmaktadır.

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurularda şikâyet edilenlere bakıldığında ise şikâyet edilenlerin önemli bir kısmının reaya, ehl-i örf, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıf veya evlad-ı vâkıflık iddiasında olanların olduğu görülmektedir. Maraş eyaletinden Divân'a yapılan başvurularda şikâyet edilenlerin 55'inin reaya, 20'sinin ehl-i örf, 18'inin müteveli ve 9'unun köy veya kaza zabiti, 9'unun mültezim, 9'unun evlad-ı vâkıflık müddeisi ve 8'inin ise cihet ihdas edenler olduğu görülmüştür. Erzurum eyaletinden Divân'a yapılan başvurularda şikâyet edilenlerin 45'inin reaya, 14'ünün ehl-i örf, 11'inin müteveli, 8'inin vakıf mutasarrıfı, 7'sinin evlad-ı vâkıf müddeisi ve 7'sinin ise mürtezika olduğu görülmüştür. Karaman eyaletinden Divân'a yapılan başvurularda ise şikâyet edilenlerin 66'sının reaya, 22'sinin müteveli, 19'unun ehl-i örf, 14'ünün başka vakıf, 13'ünün vâkıfın evladı, 8'inin köy veya kaza zabiti, 7'sinin zaviyedâr ve 7'sinin mürtezika olduğu görülmüştür. Bu durum Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyet hükümlerinde farklı bölgelerde benzer şikâyet durumlarının olduğunu göstermektedir. Yani 3 eyalet birlikte değerlendirildiğinde Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili konularda şikâyet edilenlerin büyük bir kısmının reaya, ehl-i örf ve mütevelliler olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Tablo 5).

Tablo 5: Şikâyet edilenlerin kimliği

Şikâyet edilen	Maraş	Erzurum	Karaman
Reaya	55	45	66
Sipahi/voyvoda/mütesellim	20	14	19
Müteveli	18	11	22
Köy/kaza zabiti	9	2	8
Mültezim	9	1	2
Evlad-ı vâkıflık müddeisi	9	7	3
Vazife ihdas eden	8	1	-
Başka vakıf	7	2	14
Vâkıfın evladı	7	6	13
Mürtezika	6	7	7
Has zabiti	3	-	-
Mutasarrıf	3	8	3
Eski müteveli	3	1	3
Hisse sahibi	2	-	-
Belirtilmemiş	2	-	1

Vezir kethüdası	2	-	-
İstibdal eden	2	-	-
Borçlu	2	-	-
Vakıf zabiti	-	-	2
Mütevelli vekili	1	-	-
Boyahane Şeyhi	1	-	-
Tüccar	1	-	-
Boyahane işletmecileri	1	-	-
Cizyedar	1	-	-
Müftü	1	-	-
Müstecir	1	1	2
Vakfın eski zabiti	1	-	-
Dizdar	1	-	-
Vakıf ve miri zabitleri	1	-	-
Bey/Paşa/Ağa/Emin	-	5	-
Başka vakıf ve askeri birlikte	-	3	-
Vâkıfın yeğenleri	-	1	-
Malikane mutasarrıfı	-	1	3
Mütevelli ve mürtezika birlikte	-	1	-
Zaviyedar	-	1	7
Mütevelli vekili veya kaimmakamı	-	1	2
Zaviyedar ve mütevelli	-	1	-
Nısf-1 mütevelli ve evlad-ı vâkıf	-	-	1
Müftü	-	-	1
Ayan	-	-	1
Kale mustahfizları	-	-	1
Cihete vekillik müddeisi	-	-	1
Toplam	177	120	182

Vakıflarla ilgili Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin çoğunluğunda reaya bulunmaktadır ve reaya grupları içerisinde vakıf reyası olanlar olduğu gibi diğer askerî zümrelerin raiyyeti olanlar veya şehirde yaşayan kişilerin olduğu görülmektedir. Reaya kesimiyle ilgili şikâyetlere bakıldığında çoğunlukla vakfa vermesi gereken vergiyi vermeme, vakfın nükûdundan aldığı borcu ödemedede sıkıntı çıkartma, vakıf görevlisine ve vakfın mahsulüne zarar verme, müstecir veya mültezimlerin zararına faaliyetlerde bulunma, kimi zaman eşkıyalık gibi toplumsal asayiş bozacak faaliyetlerde bulunma gibi hal ve hareketlerin olduğu görülmektedir.

Vakıflarla ilgili şikâyet edilenler içerisinde askerî sınıf mensuplarının da azımsanamayacak sayıda olduğu görülmektedir. Askerî sınıf mensuplarından özellikle tımar ve zeamet sahiplerinin vakfın gelirleri arasında olan toprağa yaptığı müdahalelere sık bir şekilde rastlanmaktadır. Bununla birlikte mirliva, mütesellim, voyvoda gibi görevlilerin vakıf reayasından haksız bir şekilde mal veya akçe talep etmesi şikâyetlerin bir bölümünü oluşturmaktadır.

Vakıfların yönetiminden ve korunmasından sorumlu olan mütevelliler nasıl ki vakıflarla ilgili konularda şikâyet edenler içinde ön sıralarda yer

aldılarsa onların üstlenmiş oldukları görevler aynı zamanda kendileriyle ilgili şikâyetlerin de çok olmasına neden olmaktadır. Nitekim vakıf reayasının ve vakıf görevlilerinin ilk muhatabı mütevelliler olduğundan vakıf reayasının ve mürtezikasının mütevellilerle ilgili şikâyetleri çok sık yaşanmıştır. Vakıf görevlilerin mütevellilerle ilgili şikâyetlerinin başında mütevellinin kendilerine vermesi gereken vazifeleri eksik vermesi veya hiç vermemesi gelmektedir. Mütevellilerin şikâyet edilmesindeki bir diğer neden de timar ve zeamet sahibi gibi diğer toprak mutasarrıflarının tasarrufunda olan toprağın gelirin yaptıkları müdahale ve bu topraklar üzerinde vakfın lehine olmak üzere hak iddia etmeleridir. Bununla birlikte mütevellinin vakfın malını *ekl ü bel'* ettiği yani kendisi için kullandığına yönelik şikâyetlere de rastlanmaktadır. Ayrıca zaviyedâr ve vakıf mutasarrıflarıyla ilgili şikâyetler de tıpkı mütevellilerle ilgili şikâyetlerde olduğu gibi benzer sebep ve gerekçelerle sık bir şekilde yaşanmıştır.

Vâkıfın evladları arasında yaşanan sorunlar da az değildir. Vâkıfın evladlarının hisse konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklar, vakfiyeye riayet edilmediğine yönelik suçlamalar, *batn-ı evvel-batn-ı sâni*, *evlâd-ı zükûr-evlâd-ı inâs* arasında yaşanan anlaşmazlıklar bu tür şikâyetler arasında ilk sırada gelmektedir. Bununla birlikte evlad-ı vâkıftan olmamasına rağmen evlad-ı vâkıf olduklarını iddia ederek vakıftan hisse talep edilmesi veya vakfa müdahale edilmesine dair şikâyetlere de sık bir şekilde rastlanmaktadır.

Mültezim veya müstecirlerle ilgili Divân'a yapılan şikâyetlerde bu kişilerin vakfa ödemeleri gereken bedeli zamanında ödememeleri, eksik ödemeleri veya hiç ödememeleri; vakfın müsaadesi olmadan tasarrufu başka bir kişiye feragat etmeleri, vakfın müsaadesi olmadan vakıf arazisine bina yapmaları veya vakfın binası üzerinde değişiklik yapmaları gibi gerekçelerin ön planda olduğu görülmektedir.

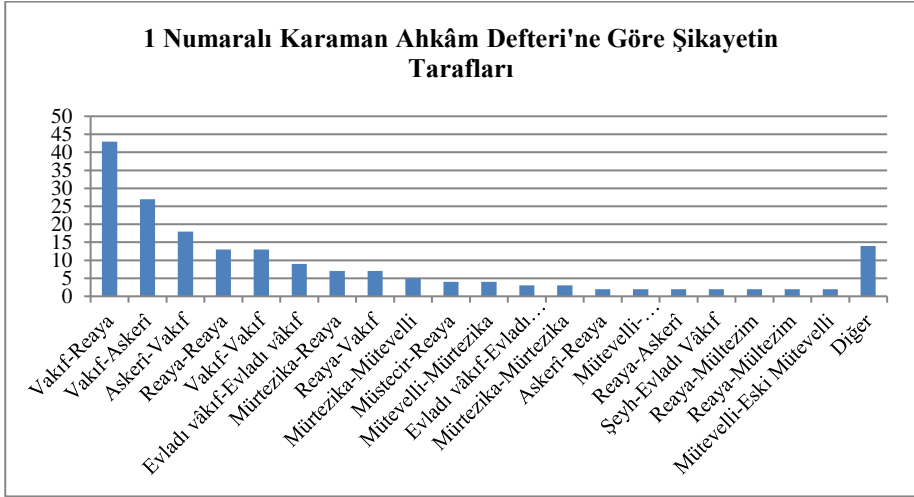
Mürtezikalarla ilgili yapılan şikâyetlerde ise mürtezikanın vazifelerine kanaat etmemeleri, görevlerini layıkıyla icra etmemeleri gibi şikâyetlerin ön planda olduğu görülmektedir.

Tüm bu şikâyet edilenlerin yanı sıra müftü, a'yan, kale mustahfızları, dizdâr, cizedâr, tüccar, eski müteveli gibi farklı kesimden olanlarla ilgili şikâyetlerin de olduğu görülmektedir.

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyete konu olan hükümlerin taraflarına bakıldığında çok farklı kesimlerin müşteki veya müşteka olduğu görülmektedir. Şikâyet konularının önemli bir kısmı vakıf-reaya, vakıf-askerî, askerî-vakıf, reaya-reaya, vakıf-vakıf, reaya-vakıf, evlad-ı vâkıf-evlad-ı vâkıf, müteveli-mürtezika, mürtezika-reaya, müstecir-reaya şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte vakıfla doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan farklı kesimlerin de şikâyetin taraflarından oldukları hükümlere rastlanmaktadır.

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'ne göre şikâyetin taraflarından 30'u vakıf-reaya, 14'ü vakıf-askerî, 9'u askerî-vakıf, 5'i mütevellî-evladiyet müddeisi, 5'i mürtezika-askerîdir. 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne göre ise şikâyet taraflarından 43'ü vakıf-reaya, 27'si vakıf-askerî, 18'i askerî-vakıf, 13'ü reaya-reaya ve 13'ü vakıf-vakıftır (Bk. Grafik 1). Şikâyetin taraflarıyla ilgili sayılara bakıldığında her iki eyaletin de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Muhtemelen diğer eyaletlerde de şikâyetlerin taraflarındaki durum Erzurum ve Karaman eyaletlerindeki gibidir.

Grafik 2: 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne göre şikâyetin tarafları

Ahkâm Defterleri'nde Yer Alan Vakıflarla İlgili Konular

Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerinin 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili şikâyet konuları içinde vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi ilk sırada gelmektedir. Maraş eyaletinde 30, Erzurum eyaletinde 26 ve Karaman eyaletinde 38 hüküm bu konuyla ilgilidir. Her üç eyalette şikâyet konuları içerisinde ikinci sırada mürtezikanın mağduriyeti veya mürtezikaya yapılan zulümle ilgili konular gelmektedir. Maraş eyaletinde 30, Erzurum eyaletinde 13 ve Karaman eyaletinde 26 hüküm bu konuyla ilgilidir. Ayrıca vakfın tasarrufuna yapılan müdahaleler, vakıf reayasından haksız vergi talebi, vakfın dirlik, malikâne ve mukataa gibi diğer topraklara yaptığı müdahaleler, tevliyet cihetine yapılan müdahaleler Divân'a akseden konular içerisinde en çok rastlanılanlardır.

1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nde şikâyete konu olan vakıflarla ilgili 189 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden 38'i vakfın gelirine, mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi, 26'sı mürtezikanın mağduriyeti, 18'i vakfın diğer toprağına müdahalesiyle ilgiliyken 12'si de vakıf reayasına zulmedilmesiyle ilgilidir. Bu tür şikâyet konuları sık yaşanan

konular olmakla birlikte vakıf reayasından haksız akçe talep edilmesi, vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi, vâkıfın evladları arasında anlaşmazlık yaşanması ve vakıf reayasının vergisini eksik vermesi veya vermek istememesi gibi konular da az değildir. Tüm bu şikâyet konularının yanı sıra çok farklı konularda da şikâyetlerin Divân'a yansıdığı görülmektedir (Bk. Tablo 6).

Tablo 6. 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne göre vakıflarla ilgili şikâyetlerin konusu

Şikâyet Konuları	Karaman
Vakıf toprağına, gelinine ve mahsulüne zarar verilmesi/müdahale edilmesi	38
Mürtezikanın mağduriyeti/mürtezikaya müdahale	26
Vakfın diğer toprağına (dirlik, malikâne, mukataa, vakıf) müdahalesi	18
Vakıf reayasına saldırı veya zulüm	12
Vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talep edilmesi	10
Vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi	10
Evlad-ı vâkıf arasında anlaşmazlık	8
Vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi	5
Evliyet iddiası ile tevliyete ve tasarrufa müdahale; vakfa zarar, cihet ihdası	4
Tevliyet cihetine müdahale	4
Eski mütevellinin vakıf malını kabz edip vakfa teslim etmemesi	3
Fazla vazife talebi/Vazifeye kanaat etmeme	3
Mirasın vakıf olduğu yönünde iddiada bulunularak varislere haksızlık yapılması	2
Müstecire reayanın müdahale etmesi	3
Vakıf hamamının müşterikin vakfın hissesini teslim etmemesi	2
Mültezimin zabt talebi ve emr-i şerif ricası	2
Mültezime müdahale edilmemesi konusunda talep	2
Başka bir diyara göç eden vakıf reayasının geri getirilmesine dair	2
Müteveffa vâkıftan alacağı olan kişinin vakfın malına el koymak istemesi	1
Mahalle imamlarının gasil konusunda anlaşmazlığı	1
Evlad-ı vâkıfın vakfı bozmak istemesi	1
Vakıf hamamın tamiri için evladdan para alınması ancak tamir ettirilmemesi	1
Sipahinin vakıf reayasından vergi talebi ve vermediklerine dair şikâyeti	1
Mürtezikadan vergi talebi	1
Vakıf menzil harap olduğundan istibdal talebi	1
Mütevellinin mürtezikaya noksan vazife vermesi ve reayaya zulmü	1
Mültezimin vakfa ödemek için aldığı borcunu, alacaklı zımmiye ödememesi	1

Mütevellinin camiye genişletmek ve yeniden bina etmek istemesine muhalefet edil.	1
Mütevelli kaimmakamının vakfın gelirini teslim etmemesi, vakfın harabına sebep	1
Mürtezika arasında alacak verecek sorunu	1
Vakfın nükûdunu, mütevellilerin kendileri için kullandığına dair mahalle ahalisinin şikâyeti	1
Vakıf geliri konusunda evlad-ı vakıf ve zaviyedar arasında anlaşmazlık	1
Vakıf hamamın tamirinden ve kira gelirinden kalan paranın tahsil edilememesi	1
Mütevellinin köy ahalisine ait eve el koyması ve zulmetmesi	1
Vakıf cami ve hamamının tamirine mürtezikanın karşı çıkması	1
Nısf hisse mütevellinin vakıf dükkanlar için yaptığı masrafı diğer mütevelli ve evlad-ı vakıfdan alamaması	1
İmamlık konusunda anlaşmazlık	1
Kırşehir'deki bezzazistanda bulunan dolaplar konusunda vakıflar arasında anlaşmazlık	1
Vakıf olan hamamın geliri konusunda 3 (üç) vakıf arasında anlaşmazlık	1
Vakıf han için gerekli olan tamir malzemelerinin temininin sağlanması talebi	1
İstanbul'dan Kayseri'ye vakfın mahsulünü tahsile giden mütevelliye yolda saldırılması	1
Larende müftüsünün kişisel husumetinden dolayı mütevelliye hapsedirmesi	1
Kara Mustafa Paşa Vakfı (Kayseri) reayasından bazılarının alacak verecek sorunu	1
Köy ahalisinin vakıf reayası olduklarını iddia ederek mukataaya vergilerini vermemeleri	1
Reayadan bazılarının Alaeddin Câmîi Vakfı mütevellisinin parasını gasp etmesi	1
Reayadan bazılarının vakıf nükûdundan aldıkları borcu ödememesi	1
Reayadan bazılarının mescid imamını öldürmesi	1
Vazife ihdası edilmek istenmesine mütevelli ve mürtezikanın karşı çıkması	1
Yeni mütevellinin müstecirden fazla akçe talep etmesi	1
Mütevellinin evlad-ı vâkıfın hissesini vermemesi	1
Vakfın tevliyetinin rü'yet üzere ve ihtimam ile görülmesinin istenmesi	1
Tekyenişinin kardeşinin bir reaya tarafından öldürülmesine dair	1
Mütevellinin yaşlı ve hasta olduğu için tevliyet cihetine vekil tayin etmesine reayadan bazılarının karşı çıkması	1
Toplam	189

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyete konu olan 124 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden 26'sı vakfın gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi, 13'ü mürtezikanın mağduriyeti, 12'si vakfın diğer toprağa müdahalesiyle ilgiliyken 11'i vakfın tasarrufuna müdahale edilmesiyle ilgilidir. Bu tür şikâyet konuları

sık yaşanan konular olmakla birlikte mütevelliyeye müdahale edilmesi, evladiyet iddiası ile vakfa zarar verilmesi ve cihet ihdas edilmesi, vakıf reayasının vergisini eksik vermesi veya vermek istememesi gibi konulara sık bir şekilde rastlanmaktadır. Tüm bu şikâyet konularının yanı sıra çok farklı konularda da şikâyetlerin Divân'a yansıdığı görülmektedir (Bk. Tablo 7).

Tablo 7. 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'ne göre vakıflarla ilgili şikâyetlerin konusu

Şikâyet Konular	Erzurum
Vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi/müdahale edilmesi	26
Mürtezikanın mağduriyeti/mürtezikaya müdahale	13
Vakfın diğer toprağına (dirlik, malikâne, mukataa, mülk) müdahalesi	12
Vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi	11
Tevliyet cihetine müdahale	9
Evladiyet iddiasıyla tevliyete müdahale, vakfa zarar, cihet ihdası	7
Vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi	4
Vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talep edilmesi	3
Evlad-ı vâkıf arasında anlaşmazlık	3
Müstecire müdahale	3
Fazla vazife talebi/Vazifeye kanaat etmeme	3
Vakıf gelirini teslim etmeme veya kirasını ödememe	2
Vakıf olduğu iddiasıyla mukataaya veya mülke müdahale	2
Evlad-ı vâkıfın vakfı bozmak istemesi	2
Vakıf geliri konusunda medrese ve cami görevlileri arasında anlaşmazlık	2
Müstecirin muhalefet etmesi	1
Vakıf reayasından vakfın fazla vergi talebi	1
Mescidin imamından cemaatin istikrah etmesi	1
Vakıflar arası anlaşmazlık	1
Vakıf görevini ele geçirme	1
Vakıf reayasının köylerini terk etmesi	1
Zaviyedarlar arasında hisse anlaşmazlığı	1
Mütevelliyeye alacaklının baskı yapması	1
Vakıf reayasından bir kişinin müteveli vekiliyim diyerek akçe alması	1
Cami inşası için amele toplanması talebi	1
Vakfa borcunu ödememe	1
Mütevellinin vakıf malını teslim etmemesi	1
Mürtezikanın (imam, müezzin, m.sıbyan) zorbalık yapması, ayanlık iddiası	1
Vakıf reayasının faizcilerin eline düşmesi	1
Ehl-i örfün zaviyeden/tekyeden teftiş akçesi talep etmesi	1

Tevliyet konusunda anlaşmazlık	1
Vakfiyenin içeriğinden bahsedilmesi ve şartlara müdahale edilmemesi talebi	1
Mütevelli kaimmakamı ile mütevelli arasında anlaşmazlık	1
Ehl-i örf taifesinin vakıf reayasından vergi istememesine dair emr-i şerifin tecdidi talebi	1
Zaviye şeyhine yayladayken eşkıyanın saldırması	1
Cami imam ve hatibinin ahaliye zulmetmesi	1
Zaviyedarın kendisine müdahale edilmemesi babında emr-i şerif ricası	1
Toplam	124

1 Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyete konu olan 182 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden 30'u vakfın gelirine, mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi, 30'u mürtezikanın mağduriyeti, 18'i vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi, 14'ü vakıf reayasından haksız akçe talep edilmesi ve 10'u vakfın diğer toprağa müdahalesiyle ilgilidir. Bu tür şikâyet konuları sık yaşanan konular olmakla birlikte vakıf gelirinin teslim edilmemesi veya eksik teslim edilmesi, vakıf reayasına zulmedilmesi, mütevelliye müdahale edilmesi, cihet ihdas edilmesi ve vâkıfın evladları arasında anlaşmazlık yaşanması gibi konular da az değildir. Tüm bu şikâyet konularının yanı sıra çok farklı konularda da şikâyetlerin de Divân'a yansıdığı görülmektedir (Bk. Tablo 8).

Tablo 8. 1 Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'ne göre vakıflarla ilgili şikâyetlerin konusu

Şikâyet Konuları	Maraş
Vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi/müdahale edilmesi	30
Mürtezikanın mağduriyeti/mürtezikaya müdahale	30
Vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi	18
Vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talep edilmesi	14
Vakfın diğer toprağı (dirlik, malikâne, mukataa) müdahale etmesi	10
Vakıf gelirini teslim etmeme veya kirasını ödememe	8
Vakıf reayasına saldırı ve zulüm	8
Tevliyet cihetine müdahale	6
Cihet ihdası	6
Evlad-ı vâkıf arasında anlaşmazlık	6
Vakfın akaratının işletilmesi/İşletilmesine müdahale	5
Vakıf taşınmazın istibdali konusunda anlaşmazlık	5
Vakfa borcun ödenmemesi	4
Mültezime müdahale	3
Fazla vazife talebi	3

Vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi	2
Vakıf mezraanın tasarrufuna müdahale	2
Bazı kişilerin, mülk olan emlak ve akaratın vakıf olduğunu iddia ederek müdahalesi	2
Evlad-ı vâkıfın vakfı bozmak istemesi	2
Vakıftan hisse/vazife talebi	2
Vakıf reayasız olmayanlardan kaimmakamın vergi talebi	2
Vazifeyi zabt talebi	2
Vakıf görevini ele geçirme	1
Vakıf reayasının köylerini terk etmesi	1
Vakıflar arası anlaşmazlık	1
Mütevellinin vakıf toprağını varis var iken başkasına tapulamak istemesi	1
Mescid imamının mahalle ahalisinin umuruna karışması	1
Vakıf mutasarrıfının zorbalığı	1
Vakfın mütevellisinin dükkânı kiracı varken başka birine kiralamak istemesi	1
Mütevellinin mültezimden fazla para istemesi	1
Zaviyedarın mahsul/maaş talebi	1
Tevliyet konusunda anlaşmazlık	1
Müstecire müdahale	1
Vakfın kendi reayasız olmayanlardan vergi talebi	1
Toplam	182

1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde yer alan vakıflarla ilgili 269 hükmün 81 tanesi yani %30,11'i vakıf gelirine müdahale edilmesi, 28 tanesi yani %10,40'ı vakfın başka bir vakfa müdahale etmesi, 23 tanesi yani %8,55'i vakıftaki görevler, 21 tanesi yani %7,8'i vakıf işlerine müdahale edilmesi, 17 tanesi yani %6,31'i vakfın tevliyetine dair meseleler, 16 tanesi yani %5,94'ü vakıf görevlilerinin ücretleri, 15 tanesi yani %5,57'si ise diğer konular, 14 tanesi yani %5,2'si alacak verecek, 13 tanesi yani %4,83'ü vakıf görevlilerine dair meseleler, 10 tanesi yani %3,71'i vakıf köylüleri ile ilgili meseleler, 9 tanesi yani %3,34'ü evlad-ı vakıfın müdahaleleri, 6 tanesi yani %2,23'ü iltizam usulü ile ilgili meseleler, 6 tanesi yani %2,23'ü vakfın başkasının gelirine müdahale etmesine dair hükümlerdir (Dursun, 2015, s. 19-20).

Vakıf toprağına, mahsulüne veya gelirine müdahalelerle ilgili hükümler incelendiğinde, bu tür şikâyetlerin daha çok müteveli, mutasarrıf ve zaviyedârlar tarafından yapıldığı ve şikâyet edilen tarafın da daha çok dirlik sahipleri, has zabitleri, voyvodalar, mukataa eminleri olduğu görülmektedir. Vakfın mütevellisi, zaviyedârı veya mutasarrıfı arzuhal göndererek veya Divân'a bizzat giderek ...() *nâm karye ve gayriden* () *akçe timâra/zeâmete mutasarrıf olan* () *nâm kimesne mütevellisi olduğum vakfın toprağı için zeâmetim/timârım toprağındandır deyû...*, ...() *voyvodası ve ba'zı zâbitân kadîme mugâyir müdâhale...* veya ...*Şabhânesi emîni olan* () *nâm kimesnenin alâkası olmayub bir vechile dahl olunmak icâb etmez iken emîn-i mezkûr*

zuhûr ve karye-i merkûmenin mâlikânesi şabhâne mülhakâtındandır deyu hilâf-ı defter-i hâkânî müdâhale... gibi ifadelerle şikâyetini dile getirirdi. Toprak anlaşmazlıklarında vakfın şikâyet edilen tarafta olduğu durumlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür durumlarda da dirlik sahibi, aynı usul ve esasla şikâyette bulunurdu. Toprak anlaşmazlığıyla ilgili şikâyetlerin temel çözüm noktasıysa çoğunlukla deftere müracaat edilmesiydi. Çözüm noktasına dikkat çekilirken *defterhâne-i âmiremde mahfûz olan rûznâmçe-i hümayûna, defter-i icmâl ve mufassala, defter-i evkâfa mürâca'at olundukda* gibi ifadeler kullanılırdı. Toprak anlaşmazlığı bazen de vakıflar arasında olabilmekteydi. Bu tür durumlarda da yine aynı şekilde *defterhâne-i âmiremde mahfûz olan defter-i evkâfa mürâca'at olundukda* ifadesiyle sorunun çözüm noktası belirtilirdi. Müracaatın neticesi de hükmün sonunda *masûr ve mukayyed bulunmağın* şeklinde belirtilir ve anlaşmazlığa neden olan toprağın kimin tasarrufunda olduğu zikredilirdi. Ayrıca *..hilâf-ı kânûn ve defter-i kadîme mugâyir dahl ve ta'arruz itdirilmemek...* şeklindeki ifadeyle de ilgili kişilere emir verilirdi. Toprak anlaşmazlığıyla ilgili şikâyetlerin çözümünde defterlere müracaat edildiği belirtildikten sonra bazen köy veya mezranın ne kadar hissesinin vakfa ait olduğu ne kadar hissesinin diğer tasarruf sahiplerine ait olduğu belirtilir, kimi zaman vergilerin isimleri zikredilir ve hasılın ne kadar olduğuna yer verilirdi. Bazen de vakıf toprağının sınırları çok ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir ve köylerin reyasıyla ilgili bilgi verilirdi. Vakıf toprakla şikâyete konu olan diğer toprak arasındaki *mümtaz ve muayyen* sınırların nereler olduğunun ayrıntılı bir şekilde belirtilmesi vakfiyesine ulaşılamayan vakıflar için katkı sağlayacak önemli bir noktadır.

Vakıflarla ilgili hükümler içinde mürtezikanın mağduriyetiyle ilgili Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde toplamda 69 hüküm tespit edilmiştir. Mürtezikanın mağduriyet yaşamasında mütevellilerin mürtezikanın vazifesini vermemesi veya eksik vermesi, bazı kişilerin mürtezikanın görevini ele geçirmek istemesi veya yeni cihetler ihdas etmesi gibi durumlar rol oynamaktadır. Örneğin Kırşehir'de Hacı Bey Medresesi'nin müderrisi olan Seyyid Mehmed, Divân'a başvurarak vakıf gelirinden kendisine verilmesi gereken buğdayı vakfın mütevellisinin vermediğini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.KR.d., 1, s. 176). Besni kazasında Şeyh Gasul Zaviyesi'nin zaviyedarı olan es-Seyyid Mustafa Divân'a giderek görevli olduğu vakıfta nazırlık ciheti olmamasına rağmen Mehmed ve Seyyid Ömer isimli kişilerin nezaret ciheti ihdas ederek vakfa ve kendi gelirene zarar verdiğini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.ME.d. 1, s. 268). Vakıf kurumunda görevli olan kişilere yapılan müdahalelerle ilgili de çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Örneğin, Kayseri'de Hacı Abdullah Mahallesi'nde bulunan sıbyan mektebinin muallimi Hafız Seyyid Mustafa, Divân'a başvurarak Hafız Mehmed isimli kişinin muallim-i sıbyan cihetini kendisinden almaya çalıştığını belirterek şikâyetçi olmuştur (AHK.KR.d. 1, s. 34).

Ahkâm Defterleri'nde vakfin tasarrufuna yapılan müdahalelerle ilgili konulara da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür şikâyetler, *evlâda meşrûta* olan vakfin tasarrufuna evladdan olmayan başka birinin müdahale etmesi, vâkıfın evladından olup vakfiyeye göre vakfin tasarrufunda hakkı olmayanların hak iddia etmesi, vakıf toprağını veya akaratını iltizamen veya kira olarak tasarruf eden kişiye müdahale edilmesi, vakıf yaylaklarında hayvanlarını belli bir bedel karşılığında otlatanlara müdahale edilmesi gibi konularla ilgilidir. Örneğin Erzurum eyaletinde İskefser kazasında Şeyh Seyyid Himmet isimli kişi Divân'a başvurarak mutasarrıfı olduğu vakfa, vâkıfın evladı olmayan bazı kişilerin evladiyet iddiası ile müdahale ettiklerini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.ER.d. 1, s. 188). Kahta nahiyesinde sadât-ı kiramdan bazı kişiler Divân'a başvurarak Kahta'da bir kısım toprağın *selâtîn-i mâziyeden* beri cedleri Baba Şeyh'e hibe ve temlik edildiğini ve yedine mülknâme verildiğini, Baba Şeyh'in de bu yerleri evladiyet üzere vakfettiğini; ancak evladiyetle alakası olmayan bazı kişilerin *bizler evlâd-ı vâkıftan olmağla galle-i vakfdan hisse aluruz deyu* iddiada bulduklarını ve kendilerine zulmettiklerini belirterek şikâyetçi olmuşlardır (AHK.ME.d. 1, s. 163).

Vakıflarla ilgili sık yaşanan sorunlardan birisi de vakıf reayasının mağduriyetidir. Bu tür durumlar daha ziyade vakıf reayasından diğer toprak mutasarrıflarının reaya için raiyyet iddiasında bulunarak vergi talep etmesi veya mirлива, mütesellim gibi yöneticilerin *devre çıkma* suretiyle vakıf reayasından *tekalif-i şakka* talep etmesiyle ilgilidir. Örneğin Ayntab kazasında Emir Ağa Câmii'nin imamı olan Mehmed Halife, Divân'a başvurarak ehl-i örf taifesi tarafından kendisinden tekalif-i şakka talep edildiğini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.ME.d., 1, s. 187). Vakıf reayasının faizcilerin eline düştüğü ve mağduriyet yaşadıkları örneklere de rastlanmaktadır. Bayburt kazasına bağlı Ferahşad Bey Evkafı köylerinden Pulur isimli köy ahalisi, köylerinin yol üzerinde olduğunu ve askeri seferlerde zahire tedariki sebebiyle durumlarının hiç olmadığını belirttikten sonra muameleci taifesinden bazı kişilere olan borçlarının murabahasını ödemek için hayvanlarını ve erzaklarını sattıklarını ve bu sebeple perişan halde olduklarını ve borçlarının murabahasını ödemelerine rağmen alacaklıların hâlâ kendilerinden murabaha istediğini belirtmişler ve şikâyetçi olmuşlardır (AHK.ER.d., 1, s. 4). Bazen de tersi durumlar yaşanabilmektedir. Örneğin Niğde kazasına bağlı Suvermez köyü reayası Divân'a başvurarak kendilerinin Nevşehir evkafı reayasından olmamalarına rağmen vakıf zabitanın ispençe talep ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır (AHK.KR.d., 1, s. 289). Zımî vakıf reayasının kendi aralarında anlaşmazlıklar da yaşanabilmektedir. Kayseri'deki Kurşunlu Câmî Vakfı köylerinden Tomarza köyünde sakin birkaç zımî reaya Divân'a başvurarak yine aynı köy sakinlerinden başka bir zımminin mal elde etmek için kendilerine sürekli müdahale ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır (AHK.KR.d., 1, s. 39).

Vakıfların müsakkafatı veya müsakkafatının işletilmesine dair şikâyetlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Ayntab kazasında bulunan Yahya Bey

veled-i Mihal Evkafı'na ait değirmene cari olan suyun mecrasını bazı kişiler değiştirmişler ve değirmenin işlemesine zarar vermişlerdir. Vakfın mütevellisi de Divân'a başvurarak durumu şikâyet etmiştir (AHK.ME.d., 1, s. 44). Larende kazasında bulunan Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin annesinin türbesine ait vakfın müsakkafatından her sene kiraya verilen hamam, yıkılmaya yüz tutmuş ve tamire muhtaç halde olduğundan İstanbul sakinlerinden Hacı Abdizade Seyyid Abdullah isimli kişi vakfın kirasından aldığı akçeyle hamamı tamir ettirmiş ancak bir miktar akçe zimmetinde kalmıştır. Bir süre sonra Abdullah zimmetinde kalan parayı teslim etmeden vefat edince vakfın parası kardeşi Şerife'ye kalmış, ancak Şerife Hatun, vakfın parası için bu para bizim mülk-i mevrusumuzdur diyerek parayı vermemiştir (AHK.KR.d., 1, s. 102). Ayntab kazasında Hacı Nazır Câmîi kapısı hizasında ve cami vakfı arsası üzerinde bulunan 6 adet dükkanın kimseye bir zararı yok iken bazı kişiler bize zararı vardır diyerek müdahale etmişlerdir (AHK.ME.d., 1, s. 92). Bazen de vakfın müsakkafatının kira gelirleri konusunda vakıflar arasında anlaşmazlık yaşanabiliyordu. Kalender Zaviyesi'nin müsakkafatından olan Kırşehir'de bulunan bezzazistandaki dolapların kiralarını yine Kırşehir'de bulunan Şeyh Süleyman Vakfı'nın mütevellisi, dolapların mütevellisi olduğu vakfa ait olduğunu bu sebeple kirasını kendisinin alacağını belirterek müdahale etmiştir (AHK.KR.d., 1, s. 134). Bazen de vakıf reyasının gelirlerini toplamak üzere iltizamen uhdesine alanların vakfın gelirini teslim noktasında sıkıntı çıkarttıkları olabilmekteydi. Maraş kazasına bağlı Zeytun ve Firmos köylerinin vergilerini toplayan Agop ve Yuvan isimli kişiler zimmetlerinde kalan 1.150 kuruşu vakfa teslim etmeleri gerekirken teslim etmemişler, çeşitli bahaneler ileri sürerek vermemekte diretmişlerdir (AHK.ME.d., 1, s. 285).

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili bazı hükümler vakfedilen taşınmazlarla ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler sayesinde hem vakfiyesi arşivde olmayan vakıflarla ilgili gerekli bilgiyi sunması hem şehrin fiziki yapısı ve esnaflarıyla ilgili bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Örneğin Malatya kazasında, Aişe Hatun'un vakfettiği taşınmazlarla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Aişe Hatun, Orduyeri isimli mahalde bulunan meyve ağaçlarını ve içinde meyve ağaçları bulunan bahçesini, yine Malatya'da Başdeğirmen denilen iki göz mülk değirmenini ve bitişiğinde bulunan bir miktar mülk arsasını ve yine Aspuzi denilen mahalde bulunan üç bab mülk cüllah dükkanını ve bitişiğinde bulunan bir bab mülk boyahane dükkanını ve bir bab mülk kebabçı dükkanını ve iki adet mülk bakkal dükkanını ve yine Pazarkapısı'nda bulunan iki bab mülk berber dükkanını ve bir bab mülk bakkal dükkanını ve yine Pabuççu Pazarı'nda bir bab pabuççu dükkanını *tescil-i şer'* ve *teslim-i ile'l-mütevellî birle* vakf etmiş ve tevliyet cihetini kendisi hayatta oldukça kendi tasarrufuna vefat ettikten sonra ise oğullarının tasarrufunda olmak üzere şart koşmuştur (AHK.ME.d., 1, s. 36). Aynı zamanda bazen vakıflar arasında veya vakıfla diğer toprak mutasarrıfları arasında yaşanan anlaşmazlıklarda defterlere başvurulmakta ve defterlerde yer

alan gelir birimleri ve miktarları hakkında bilgiler verilmektedir. Örneğin Erzincan'da Gülabi Bey Câmii Vakfı ile ilgili bir şikâyetle defter-i mufassala başvurulmuş ve Erzincan'da bulunan bu vakıfla birlikte bazı vakıf, dirlik ve malikânelerin gelirleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir (AHK.ER.d., 1, s. 172).

Çözüm Süreci

Divân-ı Hümâyûn'a başvuran kişilerin arzuhalleri ilk olarak çavuşbaşına ulaşır ve çavuşbaşının (emrindeki çavuşlarla) ön incelemeyi yapmasıyla resmi süreç başlamış olurdu. Daha sonra çavuşbaşı, başvuru sahiplerinin Divân üyelerinin huzuruna çıkmasını sağlar ve Divân'da görüşülen davaların mübaşirliğini yapardı. Çavuşbaşının ve emri altındaki çavuşların kontrolü altında davalı ve davacılar huzurda bulunurlar ve arzuhalleri önceleri reisülküttaplar tarafından sonraki dönemlerde ise tezkireciler tarafından okunarak dava görülürdü. Eğer dava bir oturum ile gerçekleşecekse huzurda dava görülür ve karar; ferman, hüccet, i'lâm veya hükm-i hümâyûn yazılarak verilirdi. Divân'daki davalar bazen eldeki delil ve belgeler ışığında kısa bir sürede karara bağlanırken bazen de defterlere müracaat veya mahallinde halledilebilecek bir konuya mahalline havale edilerek çözümü istenirdi (Tuğluca, 2016, s. 68-71).

Divân'da görüşülen davalar, davanın içerik ve niteliğine göre, delillere ve belgelere göre farklı yollarla çözüme kavuşturulurdu. Mahalline havale, defterlere başvuru, Divân'da karar, mübaşir tayini gibi dava konusu hangisini gerektiriyor ise o doğrultuda hareket edilirdi. Eğer davalı ve davacı huzurdaysa, delil ve belgeler de yeterliyse Divân'da doğrudan karar verilir ve bu karara itiraz edilemezdi. Ancak çoğu hükümde de olduğu üzere davaların büyük bir kısmının çözümü mahalline havale edilerek sağlanırdı. Şikâyet başvurusunda bulunanların da zaten büyük bir kısmı yanlarında getirdikleri ve müftüden aldıkları *fetva-yı şerif* ve yerel mahkemelerden aldıkları hüccet-i şer'iyye veya temessük ile Divân'a başvurmakta ve buradan alacakları emr-i şerif veya *hükm-i hümâyûn* ile mahalline tekrar dönerek davalarında ellerini güçlendirmek istemekteydiler ve davalarının yerelde lehlerine çözülmesini amaçlamaktaydılar. Bununla birlikte bazen Divân'a başvuran kişiler herhangi bir kişiyi şikâyet etmemekte, bir talepte bulunabilmekteydiler. Bu kişiler, vakfın tasarrufunu veya eğer işletilmesini uhdelere almışlarsa tedbir amaçlı kendilerine müdahale edilmemesine dair hükm-i hümâyûn talebinde bulunabiliyorlardı.

Divân'da görüşülen şikâyet konuları, şikâyetin muhteviyatına göre farklı çözüm yollarıyla ele alınmaktadır. Şikâyetin konusu timar, zeamet, iltizam, malikâne, vakıf gibi defterhâne-i âmirede bulunan defterlerin esas alınmasıyla çözülebilecekse, "*defter ve kanûn mücebince*" çözülmesi istenmektedir. Bu tür şikâyetlerde "*defterhâne-i âmirede mahfûz rûznâmçe-i hümâyûna ve defter-i icmâl ve mufassala mürâca'at olundukda*", "*Divân-ı*

hümâyûnumda mahfûz kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olundukda", "*defter-i evkâfa mürâca'at olundukda*" gibi ifadelerle çözüm yolları gösterilmekte ve "*vech-i meşrûh üzere mastûr ve mukayyed bulunmağın defter-i hakânî mücebince amel olunmak*", "*vech-i meşrûh üzere mastûr olmağla şer' ve kânûn ve defter mücebince amel olunmak*" gibi ifadelerle çözülmesi gerektiği ifade edilirdi (Tunç 2020, s. 302-303).

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlere bakıldığında şikâyet konularının çözümüyle ilgili genel sürecin hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. 1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili davaların çözümünde hüküm ve emir ricası, mahalline havale edilme, deftere müracaat, deftere müracaatla birlikte arz veya ilâm, Divân'da karar gibi çözüm süreçleri, diğer çözüm süreçlerine göre daha çok gerçekleşmiştir. Her üç eyaletten Karaman eyaletinde hüküm ve emir ricası 74 hükümlle ilk sırada iken mahalline havale ve deftere müracaat neticesinde gerçekleşen çözümler birbirine yakın olup ikinci ve üçüncü sıradadır. Erzurum eyaletinde ilk sırada yine Karaman'da olduğu gibi hüküm ve emir ricası bulunmaktaysa da birbirine yakın sayıda gerçekleşmiştir. Deftere müracaat ise bu iki çözüm yolundan sonra gelmektedir. Maraş eyaletindeyse diğer iki eyalete göre mahalline havale edilen davalar 47 tane ile ilk sırada gelmektedir. Hüküm ve emir ricasıyla deftere müracaat neticesinde çözümler ise birbirine yakın olup ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır (Bk. Tablo 9).

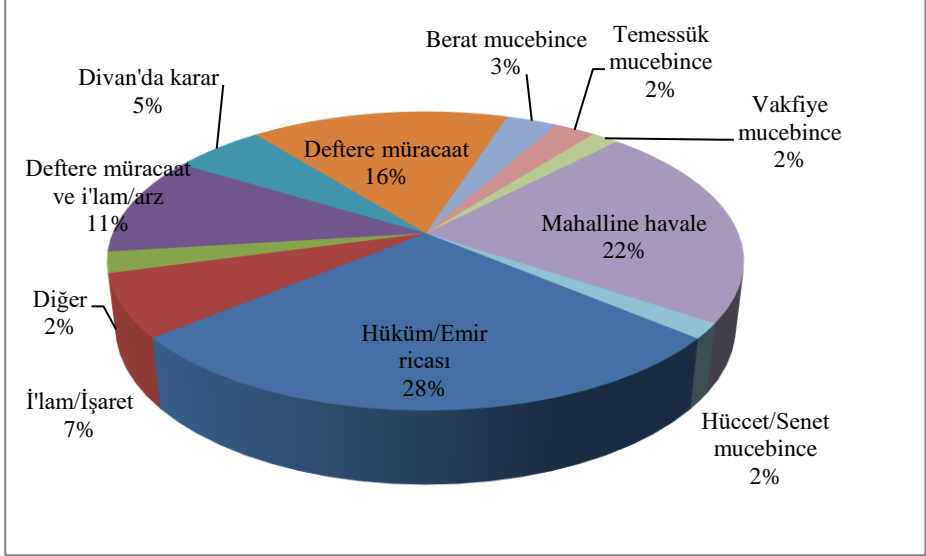
Tablo 9: Vakıflarla ilgili konuların çözüm süreci

Çözüm süreci	Erzurum	Karaman	Maraş
Hüküm/emir ricası	33	74	28
Mahalline havale	32	29	47
Deftere müracaat	22	32	24
Deftere müracaat ve ilâm/arz	15	22	15
Divân'da karar	5	10	12
İlam/İşar/işaret	6	8	19
Berat mucebince	5	2	8
Temessük mucebince	-	2	10
Vakfiye mucebince	2	-	6
Hüccet, senet mucebince	-	-	8
İlam ve mahallinde	3	-	-
Fetva mucebince	-	3	-
Harameyn Muhasebesi Tezkiresi	-	2	-
Divân'a ihzar	-	1	-
Mühürlü mektup	-	-	1
Mübaşir tayini	-	-	1
Toplam	123	185	179

Her üç eyalet birlikte değerlendirildiğinde hüküm ve emir ricası %28, mahalline havale %22, deftere müracaat %16, deftere müracaat ve ilâm/arz %11, ilâm ve işaret %7, Divân'da karar %5, berat mucebince %3, temessük

mucebince %2, vakfiye mucebince %2, hüccet ve senet mucebince %2 ve diğerleri %2'lik kısmı oluşturmaktadır (Bk. Grafik 3).

Grafik 3. Vakıflarla ilgili konuların çözüm süreci

Divân'a yansıyan vakıflarla ilgili şikâyet konularının önemli bir kısmının toprak anlaşmazlığı gibi konularla ilgili olması sorunların büyük bir kısmının da Defterhâne-i Âmire'de bulunan ruznamçe-i hümayûn, defter-i icmal, defter-i mufassal ve defter-i evkâfa müracaat edilmesi neticesinde çözülmesini sağladı. Bununla birlikte berat kayıtlarının kontrolü için ruznamçe-i askerîye müracaat edilir ve eğer herhangi bir cihet yanlışlıkla ve usulsüz bir şekilde elde edilip bu defterlere kaydı yapılmışsa kişinin berat kaydı *ref'* ve *terkin* edilirdi. Nitekim vakıflarla ilgili şikâyet konularının toplamda %27'si defterlere müracaat edilmesi neticesinde çözülmüştür. Deftere müracaat edilerek çözülmesi istenen hükümlerin toplamda 52'si yani %11'lik bir kısım hem defterlere müracaat edilerek hem de defter emini arzı, şeyhülislamın işareti, reisülküttap, kadıasker veya başdefterdar i'lâmı neticesinde çözümlenmiştir. Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurulardan toplamda %9'unun çözümü hüccet, fetva, berat, temessük gibi resmî evraka istinaden gerçekleşmiştir. Bu tür çözümlerin yanı sıra zulüm, eşkıyalık gibi baskı ve şiddet içeren olaylarda olay mahalline mübaşir görevlendirilebilir ve mübaşir marifetiyle çözüm aranabilirdi. Ancak söz konusu eyaletlerde mübaşir tayinine sadece bir hükümde rastlanmıştır. Defaatle yerel mahkemede veya Divân'da görüşülüp karar verilmiş olmasına rağmen tarafların riayet etmedikleri durumlarda veya devletin önemli gördüğü konular söz konusu olduğunda şikâyet edilen kişi veya kişilerin Divân'a ihzar edilmesi istenebilirdi. Bu yolla davanın çözümü için de sadece bir hüküm örneği bulunmaktadır.

Şikâyet konularının Divân'da görüşülmesi neticesinde davacı veya davacının vekiline davanın muhteviyatına göre nasıl çözülmesi gerekiyorsa buna göre emr-i şerif veya hükm-i hümâyûn verilir ve müşteki veya vekili aldığı resmî evrakı kazasına giderek kadıya sunar, kadı da bu hükmü sicil defterine kaydettirir ve hükmün icrasını talep ederdi (Tuğluca 2016, s. 84). Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerinin üçünde de hükmün icrası konusunda en çok kadı/naib ile birlikte vali, mütesellim ve voyvoda gibi ehl-i örf taifesinden kişiler muhatap alınmıştır. Nitekim kadı ile birlikte ehl-i örf taifesinden bir veya birden fazla kişinin muhatap alındığı hükümler her üç eyalette de ilk sırada gelmektedir. Sadece kadı ve naiblerin muhatap alındığı hükümlerse ikinci sırada gelmektedir. Yalnız ehl-i örfün veya müteveli, kadıasker, müftü gibi kişilerin muhatap alındığı hükümlerse çok az sayıda kalmaktadır (Bk. Tablo 10).

Tablo 10: Vakıflarla ilgili konuların çözümünde muhataplar

Hükmün gittiği	Erzurum	Karaman	Maraş
Kadı ve ehl-i örf birlikte	92	130	112
Kadı/Naib	30	56	62
Ehl-i örf	1	-	2
Müteveli	-	2	-
Anadolu Kadıaskeri	-	1	-
Kaimmakam	-	-	1
Müftü ve naib	-	-	1
Toplam	123	189	178

Erzurum eyaletinde kadıyla birlikte ehl-i örfün muhatap alındığı hükümler %75, Karaman eyaletinde %69 ve Maraş eyaletinde %63'tür. Erzurum eyaletinde yalnız kadı ve naiblerin muhatap alındığı hükümler %24, Karaman eyaletinde %30 ve Maraş eyaletinde %35'tir.

Vâkıfın Kimliği ve Mevkûf

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde vakıfların kurucularının kimliğine bakıldığında askerî ve ilmiye mensuplarının daha çok olduğu görülmektedir. Erzurum eyaletindeki vakıfların kurucularının 37'si askerî, 36'sı ilmiye sınıfı mensupları iken 15'i reyadır. Karaman eyaletindeki vakıfların kurucularının 75'i askerî, 53'ü ilmiye sınıfı mensupları iken 37'si reyadır. Maraş eyaletinde ise vakıfların kurucularının 66'sı askerî, 34'ü ilmiye sınıfı mensupları iken 26'sı reyadır (Bk. Tablo 11). Söz konusu eyaletlerin her biri aynı zamanda Anadolu beylikleri ve Selçuklu Devleti zamanından kalma önemli devlet adamlarına ve ilmî şahsiyetlere ait vakıfları barındırmaktadır. Örneğin Maraş eyaletinde başta Maraş kazası olmak üzere Hısn-ı Mansur ve Elbistan kazaları Dulkadiroğulları Beyliği'nin önemli devlet adamlarından Alaüddeve'ye ait

birçok vakfa sahiptir ve bu vakıflarla ilgili çok sayıda şikayet Divân'a yansımıştır.

Tablo 11: Vâkıfların kimliği

Vakfın kurucusu	Erzurum	Karaman	Maraş
Askeri	37	75	66
İlmiye	36	53	34
Belirsiz	29	37	35
Reaya	15	18	26
Padişah	7	4	3
Reaya/askeri/ulema vs.	2	-	6
Hanedan	1	2	5
Harameyn	-	4	2
Ashab-ı Kehf	-	-	3
Toplam	127	193	180

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletleriyle ilgili Divân'a yansıyan hüküm sayısı ile yukarıdaki tabloda yer alan vâkıf sayısının farklı olması bazı hükümlerde iki vakıf arasındaki bir anlaşmazlıktan bahsedilmesi veya bazen bir hükümde birden çok vakıfla ilgili bilgi verilmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu vakıflar içerisinde kim tarafından kurulduğuyla ilgili açık bir bilgi bulunmayan her üç eyalette toplam 101 vakıf bulunmaktadır (Bk. Tablo 11).

Söz konusu eyaletlerde kadınlar tarafından kurulmuş vakıflar da bulunmaktadır. Nitekim Maraş eyaletinde 8 vakfın, Karaman eyaletinde 3 vakfın ve Erzurum eyaletinde 7 vakfın kadınlar tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Erzurum eyaletinde 1 vakfın gayrimüslimler tarafından kurulduğu görülmektedir.

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterlerindeki vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde bu hükümlerde yer alan mevkuf ile ilgili de birçok bilgi bulunmaktadır. Söz konusu eyaletlerle ilgili Divân'a yansıyan konularda en çok bahsi geçen mevkuf; camiler, mescidler, köyler, mezraalar, çiftlikler, medreseler, mektepler, tekke ve zaviyeler, hanlar, arsalar, bağ-bahçe ve bostanlar, aşiret ve cemaatlerdir. Bununla birlikte nükûd vakfıyla ilgili de çok sayıda hüküm bulunmaktadır ve bu vakıflar cami, mescid, mektep, musluk, kilise, yeniçeriler gibi yapı ve grupların ihtiyaçları için kurulmuştur (Bk. Tablo 12).

Tablo 12: Mevkûfun türü

Mevkûfun türü	Maraş	Karaman	Erzurum
Cami, mescid	36	55	43
Köy, mezraa, çiftlik	63	36	21
Tekke, zaviye	12	45	42
Medrese, mekteb/buk'a	11	25	15

Belirsiz	8	10	6
Dükkan/han/arsa vs.	16	5	3
Su/çeşme/hamam	5	10	1
Aşiret mukataası	7	4	-
Bağ-bahçe-bostan	4	2	3
Türbe	-	5	-
Boyahane	3	-	-
Değirmen	3	1	1
Mukataa	2	2	-
Köprü	-	3	1
Kütüphane	2	1	-
Kitap	-	1	-
Medine-i Müneverre	-	1	-
Nân-ı aziz	-	1	-
Mevlevihâne	1	1	-
Dolap	-	1	-
Asitane	1	-	-
Menzil	1	3	-
İmaret	-	-	2
Bekar (oda)	-	-	1
Para/nükud	1	1	-
Musluk ve nükud	1	-	-
Cami/mescid ve nükûd	3	4	-
Dükkan ve nükûd	-	-	1
Kilise ve nükûd	-	-	1
Yeniçeri ve nükûd	2	-	1
Toplam	182	217	142

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletleriyle ilgili Divân'a yansıyan hüküm sayısı ile yukarıdaki tabloda yer alan mevkuf sayısının farklı olması bazı hükümlerde iki vakıf arasındaki bir anlaşmazlıktan bahsedilmesi veya bazen bir hükümde birden çok vakıfla ilgili bilgi verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin toplumsal, iktisadi, kültürel ve dini hayatında önemli bir yeri olan vakıf müessesesiyle ilgili araştırmalar Osmanlı tarihini ve toplumunu ve dinamiklerini daha iyi anlamak bakımından son derece önemlidir. Bu durum vakıflarla ilgili araştırmalarda farklı kaynaklardan beslenmeyi zaruri kıldığından farklı türden belge ve defterlere müracaat edilmesi gerekli hale gelmiştir.

Divân-ı Hümâyûn'un ana defter serileri olan Mühimme, Atik Şikâyet ve Ahkâm Defterleri, vakıf araştırmacılarına önemli katkı sağlayacak bilgiler içermektedir. 1742 yılından başlayıp 19. yüzyılın sonlarına kadarki dönemle ilgili eyaletlerden Divân'a veya ilgili kurumlara yansıyan şikâyet konularını içeren Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin kayda değer bir kısmı vakıflarla ilgilidir. Bu defterlerde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde şikâyetin şekli, şikâyet edenlerin/edilenlerin kimliği ve tarafları, şikâyetin konusu, şikâyetin çözüm süreci, vakfın kurucuları ve mevkûfa dair önemli bilgiler elde edebilmek mümkündür.

1 Numaralı Karaman, Erzurum ve Maraş Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde şikâyet başvurusu yapanların büyük bir kısmının Divân'a bizzat başvuru yaptığı bir kısmının ise arzuhal göndererek başvuru yaptığı görülmüştür. Bununla birlikte bir kısım başvuru da kadı, müteveli, nâzır, müteveli kaimmakamı gibi görevlilerin mektup göndermesi neticesinde gerçekleşmiştir.

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili şikâyet başvurularında, şikâyetlerin büyük bir kısmının Müslümanlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Maraş eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 92'si, Erzurum eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 91'i ve Karaman eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 87'si Müslümanların kendi aralarındaki şikâyetlerle ilgilidir. Müslümanların gayrimüslimlerle veya gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilgili şikâyetleri ise tüm şikâyetlerin yüzde 1'inden daha az bir oranı oluşturmaktadır. Ayrıca, Divân'a yapılan şikâyet başvurularının çok büyük bir kısmı erkekler tarafından yapılırken çok az bir kısmı da kadınlar tarafından yapılmış ve kadımlar, bazen birkaç kadınla bazen de bir veya birkaç erkekle birlikte şikâyetçi olmuşlardır. Bazı hükümlerde ise şikâyetin taraflarına dair bilgi verilmemiştir.

Vakıflarla ilgili şikâyette bulunanların kimliklerine bakıldığında Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerinden Divân'a yapılan başvurularda müteveli, mürtezika ve reayanın başvuranlar içerisinde önemli bir yekûnu oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte vakıf mutasarrıfları, zaviyedâr (tekyenişîn/şeyh), sipahi (zaim/voyvoda), evlâd-ı vâkıf gibi kişiler tarafından yapılan şikâyelere de sık bir şekilde rastlanmaktadır. Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurularda şikâyet edilenlere bakıldığında ise şikâyet edilenlerin önemli bir kısmının reaya, askerî zümreler, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıflar veya evlad-ı vâkıflık iddiasında bulunanlar olduğu görülmektedir.

Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerinin 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde vakıf toprağına, gelinine ve mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi gibi konuların Divân'a yapılan şikâyet başvurularının en önemli gerekçesini oluşturduğu görülmektedir. Maraş eyaletinde 30, Erzurum eyaletinde 26 ve Karaman eyaletinde 38 hüküm bu konularla ilgilidir. Her üç eyalette şikâyet konuları

içerisinde ikinci sırada ise mürtezikanın mağduriyeti veya mürtezikaya yapılan zulümle ilgili konular gelmektedir. Ayrıca vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi, vakıf reayasından haksız vergi talep edilmesi, vakfın dirlik, malikâne ve mukataa gibi diğer topraklara müdahale etmesi, tevliyet cihetine müdahale edilmesi, vakıf binasına zarar verilmesi gibi şikâyetlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlere bakıldığında şikâyet konularının çözümüyle ilgili genel sürecin her üç eyalette de benzer bir şekilde yürütüldüğü görülmüştür. 1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili davaların çözümünde mahalline havale edilme, deftere müracaat, deftere müracaatla birlikte arz veya ilâm, Divân'da karar gibi çözüm süreçleri diğer çözüm süreçlerine göre daha çok gerçekleşmiştir.

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde özellikle padişahlara, padişah eşlerine, padişah çocuklarına ve büyük devlet adamlarına, ilmiye mensuplarına ait vakıflarla ilgili çok sayıda hüküm bulunmakta olup bu vakıfların işleyişi, şikâyete konu olan durumları hakkında önemli bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Vakıflarla ilgili diğer defter serilerinden elde edilebilecek bilgilerle bu defterlerden elde edilecek bilgilerin birbirini tamamlaması ve birbirine katkı sağlaması bakımından Ahkâm Defterleri önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu defterler, vakıflarla ilgili şikâyetlerde şikâyet edenler, edilenler, şikâyetin tarafları gibi konularda istatistiki değerlendirmelere imkan tanımaktadır. Ayrıca vakıflarla ilgili hükümlerden hareketle Osmanlı coğrafyasındaki cami, mescid, medrese, mektep, tekke, zaviye, türbe, buk'a, imaret, hamam, su yolu, çeşme gibi vakıf kurumlarıyla ilgili bilgiler; hane, dükkan, han, oda, köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, arsa gibi vakıf gelir kaynaklarıyla ilgili bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, N. (1991). “Atik şikâyet defteri”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 4: s. 68). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bıçakçı, F. (2019). *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12418/12212>
- Cevger, G. (2012). *1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 tarihli Karaman Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534256>
- Cevger, G. ve Keçeci Kurt S. (2019). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya Kazâsı ile ilgili kayıtlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi*

- Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 149-159. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/703424>
- Çetin, Ö. (2019). *36 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12418/12295>
- Çiçek, H. (2011). *Erzurum Vilâyeti 1 numaralı ve 1155-1162/1742-1749 tarihli Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534787>
- Dağışan, H. (2019). *11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/684664>
- Dursun, K. (2015). *1 numaralı Sivas Ahkâm Defterinde, yer alan vakıf davalarının transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/619150>
- Emecen, F. M. (1994). Devre çıkma. *İslam Ansiklopedisi* (c.9: s. 250-251). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107-139. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652326>
- Günay, R. (2009). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'da sosyal hayat (Ahkâm-Şikâyet kayıtlarına göre)* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/134983>
- Günay, R. (2013/1). Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 17, 9-29. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215765>
- İnalcık, H. (1988). Şikâyet hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 33-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112703>
- İnbaşı Arı, Y. (2019). *1 numaralı (H. 1155-1168/M. 1742-1755) Bosna Ahkâm Defteri, değerlendirilme ve transkripsiyon* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=cxWxTKDJr1DGyB6CRak5Lg&no=fnpKliPNIB8tR6OaB7imSg>
- Murat, N. (2017) *1 numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/11480/8343>

- Kantaroglu, N. G. (2019). *1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi) Erişim adresi:
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=aEzj_IdWAsjiSAfK3qwrBhuwO0czj2STJ_E78iZxjlcMppBiYuKpd-o7qNh9owl
- Kaymaz, B. (2019), *1 numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin transkripsiyonu (61-121)* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/36094>
- Kul, M. (2011). *1 numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534787>
- Kütükoğlu, M. S. (2006). “Mühimme defteri”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 31: s. 520-523). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Paköz, E. (2014). *1 numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya gönderilen hükümlerin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/206423>
- Pekdoğan, S. (2014). *19 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/619176>
- Sahillioğlu, H. (1988). “Ahkâm defteri”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 1: s. 551). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Susam, F. (2019). *1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://hdl.handle.net/20.500.12450/1748>
- Şimşir, N. (1994). Ahkâm Defterleri'nin tarihî kıymeti ve 107 no'lu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile ilgili hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, 357-390.
- Tuğluca, M. (2014). Balkan tarihi araştırmalarında Şikâyet-Ahkâm defterleri: I numaralı Rumeli Ahkâm Defteri örneğinde (1742-1743). A. Temizer (Ed.), *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar* (s. 229-257) içinde. İstanbul: Libra Kitap.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Ankara: TTK.
- Tabakoğlu, A. (2011). “Tekâlîf”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 40: s. 337). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taş, H. (2007). Osmanlıda şikâyet hakkının kullanımı üzerine düşüncüler. *Memleket ve Siyaset Yönetimi* 3(2), 186-204.

Tunç, M. N. (2020). Balkan tarihi araştırmalarında Atık Şikâyet Defterleri'nin yeri. M. Çelik, A. Duran (Ed.), *Türkiye'nin bölgesel sorunları: Osmanlı'dan günümüze Balkanlar* (s. 267-311) içinde. İstanbul: Hiper Yayın.

Yanar, Ö. (2016). 1 numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a gönderilen hükümlerin transkripsiyon ve değerlendirilmesi, (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/206026>

Yılmaz, Z. (2018). *1 numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin çevrimyazısı*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/36264>

Başbakanlık Arşiv Rehberi. (2017). İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/osmanli_arsivi_rehberi_2017.pdf

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Erzurum Ahkâm Defterleri (AHK.ER.d): 1

Karaman Ahkâm Defterleri (AHK.KR.d): 1

Maraş Ahkâm Defterleri (AHK.ME.d): 1

Atıf için:

Tunç, N.M. (2022). Ahkâm Defterleri'nin vakıf araştırmalarındaki yeri (1 numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm defterleri). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 1-34. doi: 10.54558/jiss.990157

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.